

7. NEMȚEANU, C. *Comunicare sau înstrăinare*. București: Gnosis, 1996.
8. RĂILEANU-CIOBANU, O. *Pedagogia competențelor: Suport de curs*. Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”. Tipografia „Primex Com”, Chișinău, 2015.
9. RĂILEANU, O. *Consilierea educațională ca factor de armonizare a relațiilor preadolescenți -părinți*. Teză de doctor în științe pedagogice. Chișinău, 2018.
10. SORICI, O. *Fundamente pedagogice ale formării competențelor parentale în contextul educației axiologice*. Teză de doctor în științe pedagogice. Chișinău, 2013.
11. *Bune practici în educația parentală, instrumente pentru specialist*.
<http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/131058/1/Compendium%20ROU.pdf> (vizitat 07.05.2020).
12. PERJAN, C. *Influența stilurilor parentale asupra dezvoltării sferei emoționale la vârsta preșcolară*.
http://dir.upsc.md:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1393/Conf_Tendinte_moderne_psihologie_2017_p27-32.pdf?sequence=1&isAllowed=y (vizitat 09.05.2020).
13. PERȚA, S. *Influența stilului parental asupra dezvoltării copilului*.
https://www.concursurilecomper.ro/rip/2019/iunie2019/15_Perta.pdf (vizitat 08.04.2020).
14. ȚÎMPĂU, C. *Specificul și rolul stilului parental în dezvoltarea psihică a preșcolarului*.
https://www.concursurilecomper.ro/rip/2014/iunie2014/02-TimpauCristina-Rolul_stilului_parental.pdf (vizitat 10.05.2020).
15. VIȘAN, N. *Studiu comparativ privind stilurile educative parentale*.
https://concursurilecomper.ro/rip/2014/martie2014/07-VisanNicolinaIonica-Studiu_comparativ.pdf (vizitat 10.05.2020).
16. ФЕДОСЕЕВА, Т.И. *Стили семейного воспитания и их влияние на развитие личности ребенка*. Рязань, 2017. <http://detsad20-rzn.ru/useruploads/files/stili%20vospitania.pdf> (vizitat 08.04.2020).

CONDIȚII PSIHOPEDAGOGICE DE FORMARE A CULTURII MUNCII LA ELEVII CU DIZABILITĂȚI MINTALE

*Stratan Valentina, dr., conf. univ., UPS „Ion Creangă” din Chișinău
Cerneavski Viorica, dr., lector univ., UPS „Ion Creangă” din Chișinău*

CZU: 376.4:37.035.3

Abstract

Technology Education hours offer to the mentally disabled pupils the opportunity to acquire a system of knowledge, capabilities and attitudes that streamline future integration into social and professional life. Having and using the approaches of the learning activity at the pupils with mental disabilities, and also the notions of "working culture" and "psycho-pedagogical conditions", we have identified the argument that would justify the didactics of Technology Education in the auxiliary school, centered on the formation of the practical skills at the pupils in primary school, useful for both personal and socio-professional development, based on a variety of psycho-pedagogical conditions reflecting the efficiency of the working culture. Formation of the working culture at the pupils with mental disabilities can be efficiently achieved if certain psycho-pedagogical conditions are respected. These, applied in the teaching-learning process of the Technology Education, facilitate the obtaining of the goals and of the final results determined by the component of the learning – working culture.

Key-words: psychopedagogical conditions, work culture, psychopedagogical intervention conditions, assisted learning, guided learning, attitudinal learning.

Una din tendințele procesului educațional în școlile auxiliare constă în realizarea instruirii, adaptabilă la necesitățile educabililor și la diversele niveluri ale acestora, începând de la cel preșcolar, școlar mic etc. Se creează astfel premisele ca, pe parcursul Educației tehnologice din clasele primare, elevii cu dizabilități mintale să dobândească un sistem de cunoștințe, capacități și atitudini care să le faciliteze viitoarea integrare în viața socială și profesională. Formarea culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale poate fi eficient realizată, dacă vor fi respectate

anumite condiții psihopedagogice. Din moment ce condițiile aleatoare nu pot rezolva aceasta pe deplin, apare problema în ce condiții poate fi realizată această sarcină.

Astfel, în procesul cercetării realizate am testat eficiența modelului de formare a culturii muncii la elevii mici cu dizabilități mintale, care reprezintă un mod special de organizare a activității de muncă în procesul instructiv-educativ, rolul deosebit fiind deținut de organizarea și realizarea condițiilor psihopedagogice. Acestea, aplicate în procesul de predare-învățare a Educației tehnologice în clasele primare și incorporabile în strategia educațională de pregătire a elevilor mici pentru munca în clasele superioare, dar și integrarea socioprofesională, facilitează calea spre finalitățile determinate de obiectivele pe care profesorul și le planifică pentru componenta de învățare cultura muncii [2, p. 90].

În acest context am apelat la esența conceptului de „condiție”. Din punct de vedere pedagogic, esența, structura și funcțiile condițiilor psihopedagogice au fost reflectate în lucrările multor savanți și pedagogi renumiți: Бабанский Ю.К., Ковалев В.П., Лернер И.Я. și alții.

Лернер И.Я., prin termenul de „condiții psihopedagogice”, se referă la factorii care asigură învățarea de succes. Autorul consideră că prima și cea mai importantă condiție didactică este conștientizarea și elaborarea tuturor componentelor de conținut al disciplinei de studii [11, p. 34].

Бабанский Ю.К. a determinat condițiile pedagogice drept circumstanțe, în care componentele procesului de învățământ sunt prezentate într-o unitate cu cea mai bună relație (disciplina, predarea și învățarea), oferind profesorului posibilitatea de a lucra productiv, a gestiona procesul de învățare, iar elevilor, a învăța cu succes. „Iată de ce, menționează autorul, în orice studiu este ... important să se ia în considerare unitatea dintre conținut, forme și metode de informare, de activitate conjugată și de învățare a cadrelor didactice și a educabililor ... ” [10, p. 62].

În literatura pedagogică de specialitate se disting condiții psihopedagogice necesare și suficiente. Condițiile necesare constituie componenta esențială a întregului proces pedagogic, prezența căruia determină dezvoltarea acestui proces. Condițiile necesare și suficiente sunt condiții pentru atingerea scopului, fără realizarea de care obiectivul nu poate fi atins.

Logica definițiilor de mai sus ne permite să formulăm propria versiune a interpretării esenței **condițiilor psihopedagogice**. Acestea reprezintă *un inventar metodologic cu valențe activizatoare, un decupaj didactic complex cu accente specifice domeniului implicat (formarea culturii muncii), care incită la descoperirea de soluții pentru proiectarea demersului didactic și sunt necesare unei învățări eficiente din perspectiva calității achizițiilor elevilor (competența culturii muncii) și a relevanței lor pentru viață*. Din această perspectivă, am selectat o serie de condiții psihopedagogice necesare și suficiente pentru formarea eficientă a culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale din clasele primare. Evidențierea setului de condiții psihopedagogice de formare a culturii muncii s-a bazat pe:

- studiul esenței și conținutului conceptului de „cultura muncii”;
- considerarea strategiilor didactice de formare a culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale, punând accentul pe amplificarea capacităților și a disponibilităților;
- definirea criteriilor și a nivelurilor de formare a culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale din clasele primare;
- modelul pedagogic de formare a culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale (MPFCM).

Condițiile necesare pentru realizarea eficientă a MPFCM reprezintă cele fără de care modelul nu-și poate realiza potențialul său. Necesitatea de a impune condițiile psihopedagogice rezultă din analiza literaturii psihopedagogice, experiența de muncă a școlii auxiliare, a celei de cultură generală (clasele primare) și incluzive, rezultatele etapei de constatare a experimentului.

Rezultatele cercetărilor științifice, elaborate în domeniul psihopedagogiei speciale, au constatat că la *elevii cu deficiențe intelectuale* se manifestă dificultăți de diverse grade nu numai în elaborarea unei strategii eficiente, ci și în abandonarea strategiei ineficiente, ei perseverând, adesea, în erori datorită rigidității și inerției gândirii. Acești elevi prezintă un tip special de dificultăți, de natură neurofiziologică și psihofiziologică, în culegerea și organizarea informației, manifestând și o insuficientă dezvoltare a proceselor de tratare a informației. O caracteristică esențială a elevilor cu deficiențe este lipsa sau insuficienta capacitate de a elabora planuri mnezice și planuri de învățare, fapt evidențiat mai ales în rezolvarea de probleme [4, p. 12].

Cercetările (Campione, Brown; Campione, Brown, Ferrara) au evidențiat faptul că la *elevii cu dizabilități mintale* o sursă importantă a dificultăților școlare manifestate în activitățile de învățare rezidă în faptul că nu au dezvoltată suficient capacitatea de a recurge la strategii mnezice și rezolutive precum cele ale repetiției și ale regrupării itemilor. S-a demonstrat experimental că la elevii cu deficiență mintală, programele stocate în memorie pot fi reactualizate cu ajutorul anumitor strategii mnezice, în condiții de predare-învățare activizante [apud 4, p. 12].

Studiind particularitățile activității cognitive a copiilor cu dizabilități mintale, Arcan P., Ciumăgeanu D. (1990) [1]; Predescu M. (1994) [5], Шиф Ж.И. (1980) [15], Лубовский В.И. (1978) [12], Слепович Е.С., Полякова А.М. (2012) [13] depistează devieri considerabile de la normă, fapt care nu poate să nu se răsfrângă asupra activității de muncă a acestora. Autorii relevă că anume de nivelul dezvoltării proceselor cognitive depinde formarea capacităților de orientare în sarcina de muncă, organizarea și proiectarea acțiunilor de muncă, controlul și corectarea acțiunilor îndeplinite.

Stratan V., cercetând particularitățile formării acțiunilor de orientare și organizare a activității de muncă la elevii claselor primare din școala auxiliară, remarcă lipsa deprinderilor de a organiza locul de muncă și a menține ordinea pe tot parcursul lucrului, a determina condițiile necesare și suficiente pentru realizarea sarcinii [14, p. 84].

Cercetarea efectuată de Gînu D. vine să concretizeze că nedeveloparea capacităților de muncă și nivelul de independență scăzut caracterizează activitatea de muncă a elevului cu dizabilități mintale, atribuind activității un caracter reflector, imitativ. De cele mai dese ori acțiunile se execută independent numai la indicația nemijlocită a învățătorului sau în baza imitării, deoarece le este dificilă înțelegerea independentă a consecutivității acțiunilor [3, p. 85].

Pornind de la perspectiva profesională și socială a Educației tehnologice, autorii concluzionează că fără un demers didactic special, cu modificări în demersul educațional (asistare și dirijare) de activizare eficientă a formării deprinderilor generale de muncă, acestea nu se vor contura în structura activității de muncă a copiilor cu dizabilități mintale [7, p. 55].

Adaptările curriculare pentru Educația tehnologică în școala auxiliară iau în considerare posibilitățile psihofizice și structura defectului elevilor, urmărind formarea la ei a capacităților practice, care asigură adaptarea la condițiile instabile de muncă în societate.

Așadar, având la dispoziție abordările activității de învățare a elevilor cu dizabilități mintale, dar și a noțiunilor de „cultura muncii” și „condiții psihopedagogice”, putem identifica

argumentul ce ar justifica didactica Educației tehnologice în școala auxiliară, centrată pe formarea la elevii din clasele primare de competențe practice, utile atât pentru dezvoltarea personală, cât și pentru cea socioprofesională, pe baza parcurgerii unei diversități de condiții psihopedagogice, care reflectă eficiența formării la ei a culturii muncii.

Inițiativa de schimbare și perfecționare a metodologiei speciale a Educației tehnologice conduce spre o concepție de proiectare a condițiilor psihopedagogice întemeiate pe o combinație dinamică de cunoștințe, capacități și atitudini exersate și demonstrate în situații simulate, formarea acestora fiind scopul modelului pedagogic de formare a culturii muncii, dezvoltat în cercetarea întreprinsă.

Mai mulți cercetători au demonstrat posibilitatea utilizării unor *condiții de intervenție psihopedagogică* pentru a asigura succesul unei strategii rezolutive, precum și pentru a facilita generalizarea abilităților dobândite de elevii cu dizabilități mintale într-o anumită situație, în alte contexte. Astfel, în prima etapă, elevul trebuie să conștientizeze necesitatea de a adopta o strategie care să-i simplifice sarcina, ținând seama de limitele propriului sistem cognitiv. În a doua etapă, trebuie să evalueze complexitatea sarcinii și să facă apel la repertoriul său de „rutine”, deprinderi intelectuale și cunoștințe pentru a le pune în lucru pe cele care sunt mai adecvate. După ce a selecționat o anumită strategie rezolutivă, elevul trebuie să o execute, urmărind, în același timp, să regleze eficacitatea execuției și gradul de adecvare a acesteia în raport cu cerințele problemei. La rândul lor, aceste informații trebuie să ghideze alegerea viitoarelor acțiuni, în sensul că va decide dacă trebuie să continue cu aceeași strategie sau să aleagă alta [apud 4, p. 13].

Cu referire la competență, ea constituie capacitatea complexă de realizare a obiectivelor, prin stabilirea conexiunii dintre cele trei elemente definitorii: a ști, a ști să faci și a ști să fii. Aceste elemente se regăsesc în structura competenței *cultura muncii* sub aspect de cunoștințe, capacități și atitudini. În accepțiunea lui Manolescu M., competența este adecvată învățământului formativ și vine în acord cu așteptările social-economice moderne față de școală care își propune creșterea autonomiei individuale în viața personală și profesională [apud 6, p. 8].

Aceste fiind indicate, dar și corelate cu specificul activității de învățare a elevilor cu dizabilități mintale, am selectat și ordonat următoarele *condiții psihopedagogice*, necesare și suficiente pentru formarea culturii muncii la ei, prin crearea unui suport de învățare:

- 1) conjugarea activității de muncă prin interacțiunea subiect-subiect (învățare asistată);
- 2) ghidarea elevilor în dezvoltarea abilităților generale și individuale (învățare dirijată);
- 3) dezvoltarea atitudinii emoțional-valorice față de activitatea de muncă (învățare atitudinală).

Condițiile menționate sunt asociate atât conținutului și structurii competențelor, cât și culturii muncii. Dimensiunea didactică și metodologică a condițiilor enumerate este centrată pe construcția modelului de învățare dirijată, conform concepției lui Выготский Л.С. [8] despre *zona proximei dezvoltări*. Demersul didactic al formării culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale în bază învățării dirijate spre *zona proximei dezvoltări* s-a realizat prin aplicarea explicațiilor de rigoare și a materialelor ilustrative (fișe intuitive, tehnologice), precum și demonstrarea unor acțiuni, operații de muncă. Treptat, pe măsură ce activitatea didactică proiectată înlesnea, pe de o parte, evidențierea capacităților pozitive ale elevilor, iar, pe de altă parte, formarea componentelor culturii muncii, sprijinul acordat în învățare se retrăgea, astfel că educabilul era condus progresiv spre executarea relativ independentă a însărcinării.

În continuare vom elucida fiecare dintre condițiile indicate. *Conjugarea activității de muncă prin interacțiunea subiect-subiect (învățare asistată)* a decurs astfel, încât raportul dintre ghidarea activității de muncă a elevilor de către pedagog și caracterul independent al acesteia se schimba gradual de la o clasă la alta, astfel:

- În primul grup predominau acțiuni de reproducere: pedagogul stabilește scopul și înaintează sarcinile practice, oferă puncte de reper/orientare sau modele de realizare corectă a sarcinii, organizează acțiunile elevilor, evaluează activitatea lor.
- În grupul doi se efectuau acțiuni reproductive independente: elevii efectuează sarcina de muncă, concentrându-se pe obiectivul stabilit de către pedagog și criteriile de evaluare a produselor executate.
- În cel de-al treilea grup acțiunile de muncă obțineau caracter relativ independent și independent: stabilirea obiectivelor, organizarea și selectarea conținutului activității de muncă se realiza de către elevi pe baza componentelor culturii muncii formate.

O condiție psihopedagogică de formare a culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale, evidențiată și confirmată în cercetarea noastră, este concentrarea pe *dezvoltarea abilităților generale și individuale* ale elevului. Bazată pe abordarea centrată pe cel ce învață, această condiție psihopedagogică îi permite profesorului să ia în calcul trăsăturile de personalitate ale fiecărui copil, caracteristicile, capacitățile și cerințele sale, precum și dezvoltarea capacităților individuale și a înclinațiilor.

Astfel, cultura managementului clasei presupune orientarea și ghidarea elevilor spre dezvoltarea abilităților sale generale și individuale. Aceasta impune învățarea elevului să realizeze autogestionarea activității sale – să evalueze succesul activității sale după rezultatele obținute și să identifice cauzele care au dus la succese și eșecuri, să propună, în caz de necesitate, soluții de corectare a greșelilor comise. Baza acestei învățări dirijate este abordarea reflexivă prin care profesorul realizează reflecția propriei activități didactice în baza rezultatelor obținute de către elevi. Pentru a evalua în mod adecvat rezultatele, profesorul analizează procesul activității împreună cu fiecare elev, cu identificarea cauzelor succesului și a eșecului, evaluează activitatea elevilor și a sa proprie, reflectând asupra ultimei.

Învățătorul realizează flexibil managementul reflexiv al activității elevului, cel mai înalt grad de calitate al căruia este manifestarea trecerii școlarului la autoadministrare. La acest stadiu al educației dirijate interacțiunea subiect-subiect devine forța motrice a dezvoltării abilităților generale și individuale ale elevului. Cele menționate justifică alegerea condiției psihopedagogice ulterioare – direcționarea și ghidarea elevilor spre dezvoltarea capacităților generale și individuale. Ea contribuie la conștientizarea de către copil a ceea ce el știe deja, a traseului pe care este capabil să-l parcurgă, ajutându-l să-și utilizeze în mod optim competențele sale.

Formarea la elevii cu dizabilități mintale a componentelor culturii muncii este un proces de achiziționare a acțiunilor mentale și practice pentru organizarea și realizarea oricărui tip de activitate. Cercetarea a demonstrat că mai complet acestea sunt realizate prin aplicarea de către pedagog a diferitor mijloace de influență, motivare și stimulare, incluse în paradigma atitudinală emoțional-valorică (invocarea opiniilor personale ale copilului, implicarea activă la toate formele de activitate, realizarea succesului, crearea situațiilor problematizate în procesul aplicării metodelor ludice de educație).

Pe baza rezultatelor experimentale și a observațiilor sistematice, noi am evidențiat faptul că *la elevii claselor primare din școala auxiliară există* un deficit al capacităților de bază ale

operativității gândirii, demonstrând că elevii au dificultăți de diferite grade în mobilizarea eficientă a adevăratelor lor potențialități. Aceasta este determinată de o subfuncționare cognitivă cronică, fiind un rezultat al unui ansamblu de caracteristici ce țin, în mare măsură, pe de o parte, de un comportament reactiv și/sau defensiv, iar, pe de altă parte, de un *deficit motivațional*.

Paradigma atitudinală include orice comportament sau activitate a profesorului care să exprime copilului faptul că ceea ce el realizează reprezintă un succes. Aceste medieri pot fi făcute fie verbal, încurajând activitatea realizată de copil, fie nonverbal prin gesturi sau mimică. Există copii care nu conștientizează succesul sau progresul pe care l-au făcut pe parcurs ce desfășoară activitatea, rolul profesorului fiind acela de a scoate în evidență acest lucru, de a-i conștientiza copilului faptul că este competent. Mediarea sentimentului de competență, după Feuerstein R., include, pe lângă exprimarea explicită a succesului realizat de copil, crearea de situații în care copilul să își poată exercita competențele, întărindu-i astfel mai mult încrederea în sine și facilitând progresul spre noi achiziții. Simțindu-se competent într-o activitate, copilul va fi incitat spre a căuta noi domenii de competență [9].

Aceste fiind menționate, una din condițiile psihopedagogice necesare și suficiente pentru formarea culturii muncii la elevii cu dizabilități mintale a fost dezvoltarea la ei a *atitudinii emoțional-valorice față de activitatea de muncă (învățare atitudinală)*.

Orientarea emoțional-valorică a procesului instructiv-educativ la lecțiile de Educație tehnologică asigură unitatea gândurilor și sentimentelor: la nivel de comunicare „profesor – elev”, „elev – profesor”, „elev – profesor – elev” și la nivelul emoțional-valoric al asimilării experienței de muncă. Această condiție are ca scop menținerea unui sistem special de relații, precum și a organizării sesiunilor de formare, oferind integrarea maximă a cunoștințelor elevului într-un tablou emoțional integru. Asemenea prevederi au determinat alegerea condiției psihopedagogice care dezvoltă atitudinea emoțional-valorică față de activitatea de muncă. Aici sunt incluse următoarele componente: cultura motivațională; atitudinea față de disciplina studiată; cultura de comunicare; cultura reflexivă.

Introducerea condiției emoțional-valorice contribuie la formarea motivației pozitive a elevilor la lecțiile de Educație tehnologică. Aspectele pozitive ale motivației educabililor se înregistrează prin atitudinea pozitivă față de activitatea de muncă, diapazonul intereselor și curiozitatea. În consecință, dezvoltarea la elevi a motivelor conectate la conținutul lecțiilor de Educație tehnologică și exprimate prin atitudinea pozitivă față de acestea, permite a construi prognoze favorabile ale succesului elevilor în activitățile de învățare și dezvoltarea personalității în ansamblu.

Pe baza estimării opiniei savanților care au cercetat sfera emoțională la elevii mici din școala auxiliară, am constatat că Educația tehnologică, suplimentată cu diverse forme ludice de organizare a interacțiunii profesorului cu elevii, constituie un bun prilej de dezvoltare a relațiilor moral-etice. De altfel, introducerea elementelor de joc, de genul situațiilor și sarcinilor ludice, generează la elevi emoții pozitive pe tot parcursul lecției. Impresionabilitatea accentuată, exprimarea puternică a imitației, imaginației permit elevilor, o lungă perioadă de timp, să rămână într-o stare afectivă pozitivă, cu plăcere să exercite acțiunile de joc, fără a bănuși că ei, de fapt, asimilează o parte din cunoștințe, învață a stăpâni deprinderi practice în lucrul cu obiectele specifice, metodele de organizare a locului de muncă, modalitățile de comunicare.

Rezultatele cercetării întreprinse ne permit să constatăm că crearea condițiilor psihopedagogice asigură formarea la elevii cu dizabilități mintale a componentelor culturii

muncii, realizate la diferite etape ale Educației tehnologice din clasele primare. Astfel, condițiile psihopedagogice reprezintă interacțiunea tuturor componentelor didactice ale procesului de învățare, precum și particularitățile procesului instructiv-educativ al învățământului special în scopul dezvoltării la elevii din clasele primare a competențelor de bază (cunoștințe, capacități și atitudini), ce ar corespunde cerințelor curriculumului la disciplina Educație tehnologică.

BIBLIOGRAFIE

1. ARCAN, P.; CIUMĂGEANU, D. *Copilul deficient mintal*. Timișoara: Făclia, 1990.
2. CERNEAVSCHI, V. Formation of work culture at the pupils with mental disabilities. Doctoral thesis in pedagogical sciences. Chisinau, 2018.
3. GÂNU, D. Psychology of differentiation in students with metal deficiency during the process of technological education. Doctoral thesis in pedagogical sciences. Chisinau. 1995.
4. PREDA, V. L. Repere științifice pentru optimizarea educației specializate și integrate/incluzive. *Cartea Albă a Psihopedagogiei Speciale*. Coordonator Adrian Roșan Departamentul de Psihopedagogie Specială. 2013. (psihoped.psiedu.ubbcluj.ro/.../03%20-%20Vasile%20Liviu%20PR)
5. PREDESCU, M. *Psihopedagogie specială*. Partea 1. Deficiență mintală. Timișoara, 1994.
6. RAILEANU-CIOBANU, O. *Pedagogia competențelor*. Suport de curs. Coord.: Cuznețov L. Chișinău: Primex Com, 2015.
7. STRATAN, V.; CERNEAVSCHI, V. Formarea culturii muncii la elevii cu cerințe educaționale speciale. În: *Univers pedagogic*, 2016, nr. 2 (50) , pp. 81-85.
8. VÎGOTSKI, L.S. *Opere psihologice alese*. Vol. I-II. București: E.D.P., 1971-1972.
9. FEUERSTEIN, R.; RAND, J.; RYNDERS, J.E. *Non accettarmi come sono*. Milano: Sansoni, 1995.
10. БАБАНСКИЙ, Ю.К. *Проблемы повышения эффективности педагогических исследований*. Москва: Педагогика, 1982.
11. ЛЕРНЕР, И.Я. *Процесс обучения и его закономерности*. Москва: Знание, 1980.
12. ЛУБОВСКИЙ, В.И. *Развитие словесной регуляции действий у детей*. Москва: Педагогика, 1978.
13. *Специальная психология*. Учебное пособие. Под ред. Слепович Е.С., Полякова А.М. Минск: Выш. школа, 2012.
14. СТРАТАН, В.С. Некоторые пути формирования умения ориентироваться в трудовом задании у учащихся младших классов вспомогательной школы. Дисс. канд. пед. наук. Москва, 1984.
15. ШИФ, Ж.И. Введение (о психологических проблемах коррекционно-воспитательной работы во вспомогательной школе). В кн.: *Психологические проблемы коррекционной работы во вспомогательной школе*. Москва, 1980.